

BAŞKURT ÇOCUK OYUNLARI

Bashkir Children's Plays

Yrd. Doç. Dr. Habibe YAZICI ERSOY*

Öz

Oyun bir kültür dairesi içerisinde hem çocuk hem de yetişkin için önemli bir unsurdur. Doğumundan itibaren hayatı tıpkı bir ayna gibi görüp etrafında olan biten her şeyi ve çevresindeki kişileri taklit etme yoluyla öğrenen çocuk, bu süreçte ilk olarak gerçek hayatı oyuna çevirmek suretiyle dâhil olur. Öyle ki onun hastaneye gidişi, aşı oluşu, markete gidişi, parka gidişi vb. bütün hadiseler, bulunduğu bu ortamlardaki tavır ve davranışlar onun küçük dünyasında birer oyun olarak tekrar tekrar canlanır. Sadece insana özgü olmayan oyun, hayvanlar arasında da görülmektedir. Kendine göre yıkılmaz, değiştirilmez kuralları vardır. Toplum ve kültürün ayrılmaz birer parçası olan ve sözlü kültürün çok önemli bir bölümünü teşkil eden çocuk oyunları aynı kültür dairesine mensup halklarda benzer şekillerde tezahür eder. İçinde bulunduğu dünyayı ve kazanımlarını oyunlara aksettiren çocuk oynadığı bu oyunlarda hem geçmişi hem de içinde bulunduğu çağın ve kültürü yansıtır.

Bu makalede, Türk kültür dairesinin mesafe bakımından iki uzak kolu Başkurt Türkleri ve Türkiye Türklerinde oynanan çocuk oyunlarının benzer noktaları ele alınacak, bu oyunların kurallarına, oynanma şekillerine ve oyunlar içinde söylenen oyun tekerlemelerine vurgu yapılacaktır.

Anahtar Kelimeler

Oyun, Çocuk oyunu, Başkurt Türkleri, Başkurt Çocuk Oyunları

ABSTRACT

Plays are important components within the framework of cultural sphere for both children and adults. A child accepts the life just like a mirror, and learns everything around him by imitation since he is born. He integrates into the life by turning the real life into a play. That is to say, all incidents such as going to the hospital and being vaccinated or going to the supermarket, playground etc., and attitudes, behaviors he shows in the atmosphere which he is in are animated in his small world as a game again and again. Plays -not unique to human- can be observed among animals. They have constant and unchanging rules. Plays, which are inseparable parts of society and culture, and constitute an important part of oral culture, appear similarly in the societies of the same cultural sphere. Children representing the acquisitions and the world in which they live in plays reflect the past, the present and the culture into the plays.

In the present study, dealing with the similar aspects of children's plays of two distant branches of Turkish cultural sphere-namely Bashkir and Turkey Turks- we focus on the rules of the plays, on the ways how they are played, and on the rhymes told during those plays.

Key Words

Plays, children's plays, Bashkir Turks, Bashkir children's plays

Giriş

İnsan için oyun kültürden çok daha eskidir; ancak oyunun sadece insana özgü bir kavram olduğu söylenemez. Canlı varlıklar içerisinde hayvanlar da oyun oynar. Psikoloji, fizyoloji gibi birçok bilim dalı oyunu ve oyun düzenini araştırmakta; oyunu ve ona özgü olan düzenini hem hayvanlarda hem de çocuk ve yetişkinlerde gözlemleyip açıklayabilmek; ayrıca oyunun hayat içindeki yerini belirleyebilmek ve onu anlayabilmek için çeşitli çalışmalar yapılmaktadır. Konu

ile ilgili birçok teori ortaya atılmıştır. Bazıları oyunun temelde yaşam sevinci fazlalığından kurtulmak olduğunu savunurken, bazıları da insan veya hayvanın oyun oynarken doğuştan gelen bir taklit yeteneğiyle hareket ederek, gevşeme ihtiyacını tatmin ettiğini belirtir. Oyun oynayan insan veya hayvan, hayatı boyunca karşılaşacağı ciddi faaliyetlere hazırlık yapmaktadır ya da bütün bunların dışında oyun insanın benliğine sahip çıkmasını sağlamaktadır. Kimi araştırmacılara göre oyun egemenlik kurma

* Gazi Üniv. Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğretim Üyesi, habibeyazici@yahoo.com

arzusu ve yarışma ihtiyacından kaynaklanırken, kimilerine göre ise oyun zararlı eğilimlerden kurtulma yoludur ve gerçek hayatta gerçekleştirilmesi imkânsız arzuların kurmaca aracılığıyla yatıştırılmasını ve böylece kişisel benlik duygusunun korunmasını sağlamaktadır (Huizinga, 1995: 16-17).

Oyun kavramı ve çerçevesi dünyada ve Türkiye’de birçok araştırmacı tarafından çok farklı şekillerde tanımlanmıştır (Tanyol 1961; Dönmez 1992; Oğuz 1992; And 1994; Huizinga 1995; Özhan 1997; Özhan, Muradoğlu 1997; Cengiz 1998; Özdemir 2006; Gözaydın 2007; And 2007; Demir 2008). Huizinga, oyunu biçim açısından özgür, kurmaca ve olağan hayatın dışında yer aldığı hissedilen, ama yine de oyuncuyu tamamen özümleme yeteneğine sahip bir eylem olarak tanımlar (Huizinga 1995: 31).

Oyun kavramının çok çeşitli anlamları olduğunu vurgulayan And’a göre, çocukların oynadıkları çoğu oyun eskiden büyüklerin ritüel olarak başvurdukları şeylerin devamıdır (1994: 31). Çocuk oyunu için de farklı tanımlar ve farklı sınıflandırmalar mevcuttur. Özhan, Michel Montaigne’in oyunu çocukların en gerçek uğraşları olarak tanımladığını; Maria Montessori’nin ise, oyunu çocuğun işi olarak nitelendirdiğini aktarır (Özhan 1997: 13). Kimi araştırmacılara göre ise, oyun oynamak toplumun bütün kesimlerimde söz konusu topluma üye olan bütün fertler tarafından zevk alma maksadıyla gönüllü olarak gerçekleştirilen bir eylemdir (Özdemir 2006: 21). Tanyol da oyunun toplumun herşeyini ifade eden ortak bir mevzu ve anlatım vasıtası olduğunu söyleyerek onun toplumsal ve sosyal işlevine vurgu yapmaktadır (1961: 2489).

Oyun her ne kadar hem yetişkinlere hem de çocuklara ait bir kavram olsa da daha çok çocukla ilgili bir kavramdır ve insanlığın başlangıcından itibaren ço-

cuğun olduğu yerde oyun da olmuştur. Çocukluk neredeyse tamamıyla oyun anlamına gelmektedir, çünkü çocuğun dünyasında oyun beslenme, nefes alıp verme gibi temel ihtiyaçlardan biridir. Birçok doktorun da vurguladığı gibi çocuğun fiziksel, motor, dil, zihinsel, duygusal ve sosyal gelişimi için oyuna ihtiyacı vardır (Dönmez 1992: 24-25).

Dokunma, deneme, taklit ve keşif yoluyla meraklarını gideren çocuk, hayat sahnesinde yaşadıklarını da aktararak aktif bir şekilde diliyle, hareketleriyle bizzat oyun sahnesinde rol alır. Dil becerisi yoluyla iletişim kurduğu bu sahnede arkadaşları ve oyuncaklarıyla başbaşa olan çocuk, bir yandan oyun esnasında bedenini ve organlarını oyunun amacına uygun bir şekilde kullanmayı öğrenirken, bir yandan da yeteneklerini ve soyut ilişkilerini geliştirir. Böylece oyun çocuğu sosyal ve kültürel çevreye sokar ve gelişimini sağlar (Gözaydın 2007: 293).

Oyunlar hangi topluma ait olursa olsun, hangi yaş grubu tarafından hangi mekânda oynanırsa oynansın mutlaka belirli kuralları vardır. Bu kurallar oyun tarafından çizilen sunni dünyanın çerçevesi içinde neyin yasa gücüne sahip olacağını belirler. Her oyunun kendine ait olan kuralları emredici ve tartışılmaz niteliktedir. Oyunun kuralları ihlal edilirse oyun ortadan kalkar (Huizinga 1995: 28). Bu değişmez, kendine özgü kurallarla örülen düzen kültürle de çok sıkı bir ilişki içindedir. Huizinga’ya göre oyun biçiminde doğan kültür, başlangıçtan beri oynanan bir şeydir. Aynı kültür dairesindeki topluluk, oynadığı oyunlarla hayatı ve dünyayı yorumlama biçimini ifade eder. Kültür oyuna bağlı unsurları yavaş yavaş arka plana iter. O ne oyun olarak vardır ne de oyundan doğmaktadır, oyunun bizzat içindedir. (Huizinga 1995: 67-68).

Huizinga’nın da belirttiği gibi kül-

türle sıkı bir bağ içinde bulunan oyun, belirli topluluklarda belirli bir kültür dairesi içinde benzer özellikler gösterir. Oyunun kültürle olan bu sıkı bağına dikkat çeken araştırmacılar, oyunun içinde yaşanan kültürün yapısının çözümlenmesinde ve özelliklerinin belirlenmesinde önemli bir unsur olduğunu (Cengiz 1998: 247); çocuk oyunlarının kültürün unsurları içerisinde en başta yer aldığını (Demir 2008: 223) vurgulamışlardır. Antropologlar da oyunların eskiliğini ve yaygınlığını vurgulamışlar, kültürü ve onun etkileşimlerini incelemede oyunun ipuçlarını verdiği keşfetmişler üstelik oyunlar vasıtasıyla kültür biçimlerini sınıflayip niteliklerini ortaya koyabilmişlerdir (And 2007: 46-47). Bir çocuk oyununun dünyanın çok farklı yerlerinde farklı milletlerin çocukları tarafından oynansa dahi büyük benzerlikleri olabilmektedir. Hatta tıpatıp aynı oyunlara rastlamak da mümkündür. Özellikle de ortak bir kökten gelen ve müşterek kültür unsurlarını taşıyan ama birbirlerinden ayrı coğrafyalarda yaşayan milletlerin çocuklarının oynadıkları oyunlarda benzerlikler bulunmaktadır. Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Türkmenistan, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti ve Türkiye’de oynanan çocuk oyunlarında, ebe seçimlerinde ve oyun tekerlemelerindeki benzerlikler dikkat çekicidir (Özhan, Muradoğlu 1997: 13).

Türklerin İdil-Ural kolunu oluşturan Başkurt Türklerinde çocuk oyunları ile diğer Türk topluluklarında ve özellikle de Türkiye’de oynananlar arasında da benzer özelliklere rastlanır. Söz konusu iki Türk halkının oyunları arasında oynanma şekli, mekan vb. özelliklerin dışında oyun tekerlemeleri ve sayısmacalar da benzer özellikler göstermektedir. Çocuk oyunlarının olmazsa olmazlarından biri olan tekerlemeler daha çok ezbere dayanan kalıp ifadelerden oluşmak-

tadır. Oyunların başında çocukların ebe seçmek için söyledikleri tekerlemeler için bazı araştırmacılar *sayısmaca* terimini kullanmışlardır. Oğuz’a göre çocukların yorumlama ve geliştirmeye değil de taklit etmeye eğilimli oluşları sayısmaca ve tekerlemelerin yaşamasında önemli bir role sahiptir (1992: 25).

Coğrafi olarak biri İdil nehri kıyısında, Ural dağları eteğinde, diğeri Anadolu’da oynanan oyunlarda karşımıza çıkan bu tür benzerlikler oyunun kültürleri yansıttığı, kültürün de oyunları etkilediği düşüncesini desteklemektedir. Başkurt Türklerinin oyun kültürleri oldukça gelişmiştir ve sadece çocuklar arasında değil, yılın çeşitli dönemlerinde düzenlenen birtakım etkinliklerde yetişkinler arasında da oldukça yaygındır. Başkurtlar geçimlerini tarım ve hayvancılıkla sağlayan bir toplum olarak bayramlarını da tabiatın seyrine göre şekillendirmişlerdir. Öyle ki neredeyse yılın her mevsiminde kutladıkları bir bayram vardır. “Kisi Yıl Bayramı”, “Ulu Yıl Bayramı”, “Narduğan Bayramı” (Kışkı Narduğan, Yeygi Narduğan), “Nawruz”, “Sümbüle Bayramı”, “Kekük Seyi”, “May Seyi”, “Karga Butkahı”, “Kuzgalak Bayramı”, “Ayıw Tuyı”, “Ayıw Biyiwi”, “Ebiyzer Sıvağı”, “Habantuy”, “Yıyn” vb. Bu bayramlar tabiatla iç içe yaşayan Başkurtların kültürel mirasında yine tabiat olaylarının insanlar üzerindeki ekonomik ve manevî etkisiyle meydana gelmekte; temeli birlik, beraberlik, hoşgörü, sevgi ve yaşama sevincine dayanmaktadır. Bu zengin bayram kültürü içinde oyunların da çok büyük bir rolü vardır (Ersoy 2004: 261). Başkurt çocuklarının aralarında oynadıkları oyunların bazıları Türkiye’de çocuklar arasında oynanan birtakım oyunlarla benzerlikler hatta ortaklıklar göstermektedir. Elbette ortak bir kültür kökenine sahip olan bu iki Türk topluluğunun oyunlarında benzerlikler olacaktır. Oyunlar kültürü

aksettiriyor ve kültür de oyunları etki-
liyor ise bu etkileşim ya da benzerlik do-
ğal görünmektedir.

Bu makalede söz konusu iki Türk topluluğunda oynanan *Ak Tiräk* “Ak Kavak”, *Müyüş Alış* “Köşe Alış”, *Ustu-Ustu* “Uçtu Uçtu”, *Qap Ta Qüp* “Kap ve Kop”, *Yäşiräm Yawlıq* “Saklarım Mendil”, *Küž Bähläş* “Göz Bağlama”, *Arı Lap-Lap Birİ Lap-Lap* “Şuraya Lap-Lap Buraya Lap-Lap”, *Yäşinmäk* “Saklanmak”, *Iştandır* “İstop”, *Haqıtaş (Biştaş)* “Beş Taş” adlı oyunlar ele alınarak, iki sahadaki oyunların benzerliklerinin yönü ve çerçevesi belirlenmeye çalışılacaktır.

Başkurdistan ve Türkiye’de Oynanan Çocuk Oyunları

1. Ak Tiräk “Ak Kavak”

Başkurt çocukları arasında oynanan oyunlardan biri *Ak Tiräk* “Ak Kavak” adlı oyundur. Oyunda çocuklar birbirlerine karşı iki sıra halinde dizilirler ve birbirlerinin ellerini tutarlarken bir yandan da aşağıdaki oyun tekerlemesini söylerler. Bir taraf aşağıdakine bağırır:

Aq tiräk!
Kük tiräk!
Küktä-küktä nižär bar?
Sıbar ala qüştar bar.
Qanatında nižär bar?
Şäkär minän yüfar bar.
Şäkärindä bir miñä!
Niñä biräyim hiñä?
Aq tiräk!
Kük tiräk!
Bižžän hižgä kim käräk?
Bižgä Mästürä käräk.

Ak kavak,
Gök kavak,
Göklerde neler var?
Rengârenk alaca kuşlar var.
Kanadında neler var?
Şeker ile misk var.
Şekerini ver bana.
Niye vereyim sana?

Ak kavak!
Gök kavak!
Bizden size kim gerek?
Bize Mesture gerek.

(İkinci Varyant)
Aq tiräk!
Kük tiräk!
Bižžän hižgä kim käräk?

Ak kavak,
Gök kavak,
Bizden size kim gerek?

a. *Qaşığayaq; yuwa bilmägän,*
Säsın taray bilmägän
Ayhıluw tigän qız käräk.

Kap kacak yıkayamayan,
Saçımı tarayamayan,
Ayhılv adlı kız gerek.

b. *Utın yara bilmägän,*
Attı yığä bilmägän,
Hawlıq hüräşa bilmägän
Marat tigän malay käräk.

Odun yaramayan,
Atı koşamayan,
Selamlaşma bilmeyen,
Marat adlı genç gerek.

Çağırılan kız (Mesture), çağırıldığı tarafa koşar ve var gücüyle karşı tarafın ellerini bozup engeli aşmaya çalışır. Aşamazsa ceza verilir: Ya şarkı söyler, ya dans eder, ya da şiir okur (İzilbayev, Süleymanov vd. 1992: 38; Galyavtdinov 2002: 143). Başkurtça- Başkurtça sözlükte *tiräk* maddesinde yer verilen oyunun sonu biraz farklıdır. Karşı guruba koşan oyuncu eğer grubun arasından geçebilirse seçtiği bir oyuncuyu kendi grubuna götürür, geçemezse kendisi o grupta kalır (1993: 361).

Bu oyun, Türkiye’de Menekşe, *Mor Menekşe* (Buldan-Dz.; Kadıköy, Keşan-Ed.) *Menekşe Mendilim Yere Düşe* (Es.), *Mendilim Dört Köşe*, *Menekşe Mendilim*

Düşe (Anamur-İç.), *Grup Yarması* (Anamur-İç.), *Kırmaca* (Şur.) *Kol Kırmaca* (Sofular, Yenipazar- Çkr.), *Mermer Menekşe* (Sögüt-Bil.) adlarıyla bilinen ve çocuklar arasında oynanan oyunla benzerlik gösterir. Değişik adlarla adlandırılan *Mor Menekşe* oyunu açık alanda on beş yirmi metre arayla karşılıklı dizilip el ele tutuşan iki grup tarafından oynanır. Bir grubun oyuncuları karşıda dizilen gruba;

Mer mer menekşe
Mendilim dört köşe
Bizden size kim düşe
 (Özhan 1997: 172)
 (İkinci varyant)
Mor mor menekşe
Mendilim köşe köşe
Bizden size kim düşe

Şeklinde bir tekerleme söyler. Karşı taraf da oyunculardan birinin ismini söyler:

Sizden bize Ayşe düşe.

İsmi söylenen oyuncu hızlı bir şekilde koşarak kendi grubundan çıkar ve karşı grubun ellerini sıkı bir şekilde tutan oyuncuların aralarından geçmeye çalışır. Elbette onlar da kendilerine hızla gelen bu oyuncuyu aralarından geçirmemeye uğraşırlar. Oyuncu eğer aradan geçmeyi başarır ise istediği bir oyuncuyu kendi grubuna götürür. Geçemezse kendisi o grupta kalır. Hangi grubun oyuncuları karşı tarafa çok gitmişse o grup yenilmiş olur. (Özhan 1997: 172; Özhan 2005: 169).

Görüldüğü üzere farklı coğrafyalarda oynanan bu iki oyun arasında sonları dışında benzer özellikler vardır. *Ak Kavak* oyununda oyuncuya ceza verilirken, *Mor Menekşe* oyununda oyuncu diğer gruba mensup olur. Her iki oyunun tekerlemeleri arasında arda arda gelen kafiyeli sözlerin ardından söylenen *Biżżän hiżgü kim kăräk?* ve *Bizden*

size kim düşe cümleleri dikkat çekicidir. Oynanan oyunların tekerlemeleri de oynanış şekilleri gibi benzerlik göstermektedir. Bu oyunlar Türk kültür sahası içerisinde diğer Türk topluluklarında da yine benzerlik arz eder. Dilek, Altaylardan Anadolu'ya taşınan üç ayrı gelenek üzerine yazdığı makalesinde bu oyuna yer vermiş ve oyunun Altay Türklerinin gençleri ile çocukları arasında oynanan *Kol Üzüş* oyunu ile aynı olduğunu söyleyerek oyunun mitolojik kökeninin Kumandılar arasında görülen Koça-kan törenindeki uygulamalara dayandığını ifade etmiş; hem törenin hem de oyunun temelinde bereket kavramına işaret edildiğini belirtmiştir (Dilek 2008: 633).

2. Müyüş Alış "Köşe Alış"

Başkurt oyunlarından biri olan *Müyüş Alış* "Köşe Alış" adlı oyun da Türkiye'nin çeşitli bölgelerinde oynanan *Köşe Kapmaca* oyunu ile benzerdir.

Müyüş Alış oyununda dört çocuk, dört ihtiyar kadın ismi alıp, dört köşeye oturur. Beşincisi "obur nine" ortada durup bu kadınlardan munsal¹ sorar. Onlar çeşitli bahaneler bulup, munsal vermezler. Aşağıdaki tekerlemeyi söylerler.

- *Äbiy, munsal bir äli.*
Nine munsal ver hele.
- *Munsam buş tügöl.*
Munsam boş değil.
- *Äbiy, munsal bir äli.*
Nine munsal ver hele.
- *itim küsüklägän.*
Köpek yavruladı.
- *Äbiy, munsal bir äli.*
Nine munsal ver hele.
- *Taşu tüşkän.*
Taşu düşmüş.

Sonra hemen "hap- hap- hap" diye bağırırlar. O arada nineler köşelerini birbirleriyle değiştirirler. "Obur nine" o anda bir köşeyi kapmaya çalışır. Kim

köşesiz kalırsa o ortada “obur nine” olur, oyun böyle devam eder (Galyavtdinov 2002: 110).

Türkiye’de benzer bir oyun *Köşe Kapmaca* (Kırşehir), *Ağaç Kapmaca*, *Postacı* (Kocaeli), *Zambak* (Antalya), *Ali Cambaz* (İç.), *Ayak Yere Basmaz* (Ml.; İs), *Balaban Keşkeği* (Bil.), *Çıv* (El., Dy), *Direk Direk* (Kü.), *Duvar Kapmac* (Sv.), *Kale Kapmaca* (Çakırcalı, Sorgun-Yz.), *Makas* (Sv.), *Taştan Taşa* (Sağlıklı, Tarsus-İç.), *Taştayım Topraktayım* (Anamur- İç.), *Tuttum Direk* (Ula- Mğ.), *Zıbbak* (Fethiye- Mğ.) gibi isimlerle birbirinden farklılaşan şekillerde; ancak temelde aynı düzende oynanır. Oyun eski kamyon kasalarında, römorklarda, boş havuzlarda veya çizilen köşelerde oynanır. Oyuncuların her biri bir köşeyi tutar, ebe ortada durur. Oyuncular sık sık köşelerini değiştirirler ve bu arada ebe olan kişi onların köşelerini kapmaya çalışır. Köşesini kaptıran ortada kalır ve yeni ebe o olur (Özhan 1997: 82-83; Özdemir 2006: 232).

Köşe Alış ile *Köşe Kapmaca* oyunlarının da birbirine benzediği görülüyor; ancak Türkiye’deki şekillerde tekerleme yer almıyor. Oyunun Türkiye’de oynanan bazı çeşitlerinde oyuncular birbirlerine farklı şekillerde seslenirler. Mesela Kocaeli’nde oynanan *Postacı*’da oyuncular “Ebe bugün postada ne var?” diye sorarlar, ardından ebe çizilen dairelere verilen il isimlerinden birini söyler. Antalya’da oynanan *Zambak*’ta ise ortadaki ebe elinde bulunan urgamı sallayıp “yer değiştir” diyerek bağırır (Özhan 1997: 180).

3. *Ustu- Ustu* “Uçtu Uçtu”

Başkurt oyunlarından bir diğeri olan *Ustu- Ustu* “Uçtu Uçtu” oyununda oyuncular, ellerini aşağıya indirip, bir daire oluştururlar. Ebe olan kişi uçan ve uçmayan eşyaların isimlerini karı-

sık söyler: “Uçtu, uçtu”, — der ve elini kaldırır. Diğerlerinin onun arkasından sadece uçan eşyalara ellerini kaldırması gerekir. Kim elini yanlış kaldırır, ebe: “Öyleyse, git, sen de birlikte uç!” — diyerek, ona yerini verip kendisi diğerlerine katılır, sonra oyun devam eder. Oyunun tekerlemesi işe şu şekildedir:

Üstü, üstü — qarğalar üstü,
Uçtu, uçtu — kargalar uçtu,
Üstü, üstü — arbalar üstü,
Uçtu, uçtu — arabalar uçtu,
Üstü, üstü — qara qarğalar üstü,
Uçtu, uçtu — kara kargalar uçtu,
Üstü, üstü — säpsiktär üstü,
Uçtu, uçtu — serçe uçtu.
Üstü, üstü — qüşsüqtar üstü,
Uçtu, uçtu — kuşçuk uçtu,
Üstü, üstü — partalar üstü,
Uçtu, uçtu — sıralar uçtu,
Üstü, üstü — üsqüstar üstü,
Uçtu, uçtu — uçaklar uçtu,
Üstü, üstü — qarluğastar üstü,
Uçtu, uçtu — kırlanğaçlar uçtu,
Üstü, üstü — handuğastar üstü,
Uçtu, uçtu — bülbül uçtu,
Üstü, üstü — almağastar üstü!
Uçtu, uçtu — elma ağacı uçtu.

(Galyavtdinov 2002: 227; Süleymanov vd. 1992: 40).

Oyun Türkiye’de Sivas yöresinde yine aynı isimle *Uçtu Uçtu* adıyla, Kırıkkale’de *Uçtu Uçtu Kuş Uçtu* adıyla yaşar. Diğer yörelerde oyun *Dev Cüce* (İz.), *Dilsiz* (Brd.; İsp.), Sakallı Dede (Ama.), *Tuz Buz* (Kurşunlu, Gölpazarı –Bil.) vb. isimlerle bilinir. Ebe uçan hayvan adı söylediği zaman diğer oyuncular kalkar, uçmayan hayvan adı söylediğinde çömelir. Başka bir çeşitlemesinde ise ebe uçan hayvan adı söylediğinde oyuncular hep bir ağızdan “uçar”, uçmayan hayvan adı söylediğinde “uçmaz” diye bağırırlar (Özhan 2005: 132; Özdemir 2006: 402).

4. Qap Ta Qüp “Kap ve Kop”

Başkurtların *Qap Ta Qüp* “Kap ve Kop” adlı oyunları da Zonguldak Ereğli yöresine ait olarak derlenen *Güldürmece* (Özhan 2005: 115)

*Yağ satarım bal satarım
Usta ölmüş ben satarım
Ustamın kötü karısı
Satsam on beş liradır*

tekerlemesini belirli bir ezgiye göre söyler. Diğer oyuncular ise alkışla tempo tutarlar. Bu esnada ebe elindeki mendili bir arkadaşının arkasına bırakır, o oyuncu mendilin bırakıldığını anlarsa hızla kalkar;

*Zambak zumbak
Dön arkana iyi bak*

diyerek ebeyi kovalar. Oyuncu ebeyi yakalarsa mendille kendisinin boşalttığı yere kadar ona vurur ve yerine oturur, bu durumda ebe aynı kalır. Yakalayamazsa bu defa kendisi ebe olur bir önceki ebe onun yerine oturur (Özhan 1997: 203)

6. Küz Bâylâş “Göz Bağlama”

Türkiye’de yine çok değişik isimlerle bilinen *Körebe* oyunu da Başkurtların oyunlarından *Küz Bâylâş* “Göz Bağlama”, *Arı Lap-Lap Birî Lap-Lap* “Şuraya Lap-Lap Buraya Lap-Lap” oyunlarıyla örtüşür.

Küz Bâylâş “Göz Bağlama” oyunu Türkiye’de oynanan *Körebe* oyununun İzmir ve Çorum yörelerindeki *Göz Bağlama* (Çr.), *Göz Bağlamaç* (İz.) isimleriyle tam bir benzerlik arz eder. Oyun çocukların sayışma tekerlemesiyle başlar.

*Arı la ala sıq,
Birî lä ala sıq.*

Şuraya da alıp çık,
Buraya da alıp çık.

Sıq kelimesi kime denk gelirse ebe o olur. Diğer çocuklar meydanın istedikleri bir yerine kendilerine ait birer küçük daire çizerler. Gözleri bağlanan ebe onları aramaya başlar. O arada da çocuklar birbirleriyle yer değiştirirler. Ebe birini yakaladığında onun ismini söylemelidir.

*Buyıñ hinñ zifa ikän,
Küññ-qaşın qara ikän.
Quyan küwik büşüp tırğan,
Sälimäkäy, hin ikän, —*

Senin boyun fidanmış,
Gözün kaşın karaymış.
Tavşan gibi saklanan
Selimecik, senmişsin.

diyerek tuttuğu oyuncunun ismini söyler; bu isim doğruysa ebe o olur. Eğer doğru değilse diğer oyuncular ellerini sallayıp yine yer değiştirirler ve oyun devam eder (Galyavtdinov 2002: 109).

7. Arı Lap-Lap Birî Lap-Lap “Şuraya Lap-Lap Buraya Lap-Lap”

Arı Lap-Lap Birî Lap-Lap oyunu da yine *Körebe* oyununu andırır. Çocuklar sayıştıktan sonra bir ebe seçerler. Ebe diğer çocukların oluşturdukları dairenin ortasına geçer, gözleri bağlanır. Oyuncular etrafa dağılırlar, kimisi güler kimisi bağırır. Ebe olduğu yerden kımıldamadan seslerinden tanıyıp kimin nerede oturduğunu tahmine çalışır. Eğer hiçbiri tahmin edemezse onları güldürmeye çalışır. Şu tekerlemeyi söyler.

*Arı lap-lap, birî lap-lap,
Kiyiz qaplap, hıñğı haplap,
Ana türa, bızaw küwik müñröp, bışlap*

Şuraya lap lap buraya lap lap
Keçe çevirip, mızrak saplayıp
İşte orada buzağı gibi böğürüyor, fısıldıyor.

Onun gösterdiği tarafta kimse yoksa tekrar devam eder:

*Üžün ayaq türnalay, türa şunda burçayçay,
Bik külüşkäs hin ulay,
Sabit tüğilmı, ağay? —*

Uzun ayak turna gibi, şurada duruyor tazı gibi
Sen o gibi pek güleçsin
Öyle değil mi, ağabey?

Sonra tahmin ettiği kişinin ismini söyler. Eğer doğruysa o kişinin gözünü bağlarlar. Değilse ebe yine aynı kalır (Galyavtdinov 2002: 110).

Türkiye’de genelde *Körebe* olarak bilinen oyun, *Ebe Kışkış* (Safranbolu-Brt.), *Ebe Vırrık* (Darıca- Yz.), *Ebebe* (Şabançzü, Polatlı-Ank.), *Ebecilik* (Çayırköprü, Aydıntepe-Byb.), *Göz Bağlama* (Çr.), *Göz Bağlamaç* (İz.), *Göz yumuk* (Bo.), *Göz yumuşu* (Aliköy, Çaycuma-Zn.), *Körçapar* (Dürek-Krk.), *Körçebiç* (Ula-Mğ.), *Taş Çakma* (Ergani, Osmaniyeye-Ada.) adlarıyla farklı yörelerde yaşar. Oyunda ebenin gözü bağlanır ve oyun başlar. Diğer oyuncular “körebe, körebe” diye bağırırlar ve ebeden kaçarlar. Ebe de bir taraftan yürürken diğer taraftan el ve kollarını hareket ettirerek, ses çıkaran arkadaşlarını yakalamaya çalışır ve onlardan birini tutarsa tuttuğu oyuncu ebe olur (Özhan 1997: 167-168; 2005: 154-155; Özdemir 2006: 223). Bazı yörelerde oyuncular ebenin etrafında dönerken tekerlemeler söylerler:

*Türkü söyler döneriz
Bil bakalım biz kimleriz
Ebe ebe kör ebe
Ebe bizi göremez
Muradına eremez*

Ebe bu tekerlemeden sonra yakaladığı oyuncunun kim olduğunu bilemezse yine hep bir ağızdan aşağıdaki tekerleme söylenir:

*Tanımasın körebe
Haydi bizi gör ebe
Türkü söyler döneriz
Bil bakalım biz kimleriz
Ebe bizi göremez
Muradına eremez*

8. Yaşınmak “Saklanmak”

Başkurtlardaki *Yaşınmak* “Saklanmak” oyununda oyuncular yine bir daire oluştururlar. Bir oyuncu ortaya çıkıp aşağıdaki tekerlemeyi söylemeye ve her

kelime bir kişiye gelecek şekilde saymaya başlar:

*Biräg, ikäg, alma tikäg,
Qümaq başı qaltıy-qültüy.
Säfär ayı, harı säpsik,
Bında türma, üsüp sıq!*

Birer ikişer elma dikelim
Sıçan başı kaltıy kultuy
Sefer ayı sarı serçe
Burada durma uçup çık!

Sıq sözü denk gelen çocuk daireden çıkar. Sonra sayışma tekrar başlar tek kişi kalana kadar sayışma devam eder. Sona kalan çocuk ebe olur. Ebe olan çocuk aşağıdaki tekerlemeyi söyler:

*Gür-gür, gürlüyüm,
Vaqt kübün bilmüyüm.
Vaqt kübün bilir inim
Min bit hızzı kürmüyüm.
Bik tä üzaq gürlänim,
Binan arı tüzümüyüm,
İndi hızzı ızläyüm...*

Gür gür gürlüyorum
Vaktin kaç olduğunu bilmiyorum.
Vaktin kaç olduğunu bilirdim.
Ben sizi görmüyorum
Çok da uzun zamandır gürlüdüm
Bundan sonra sabretmiyorum
Şimdi sizi arıyorum.

Sonra “Oldu mu?” diye sorar. Eğer bu bittiğinde saklanmamış çocuk kalmışsa “Yok! Olmadı.” diye bağırır. Ebe tekerlemeyi söylemeye devam eder. Çocukların hepsi saklandıklarında ses çıkarmazlar. Ebe saklanan çocukları aramaya başlar. Kimi görürse ismini söyleyip saydığı yere koşar. Aynı anda saklandığı yer bulunan çocuk da ebenin saydığı yere koşar. Eğer ebeden önce gelirse yeniden saklanır; yetişemezse oyundan çıkar. Bütün oyuncular çıktığında kim ilk görünmüşse o ebe olur ve oyun yeniden başlar (Galyavtdinov 2002: 105).

sıra diğer oyuncuya geçer (Galyavtdinov 2002: 17).

Bu oyun da yine ülkemizde çok oynanan ve *Beştaş*, *Balık Ağzı* (İlgin-Kn), *Başkaya* (Evreşe, Gelibolu-Çkl.; Yeni-köy-İst.Ersis, Utav, Yusufeli-Ar.; Saray-Tk), *Biccil* (Ula-Mğ.), *Cılban* (Cugullu, Gere-de-Bo.), *Heççik* (Kesme, Divriği-Sv.), *Hopbirtaş* (Çepni, Gemerek- İst.), *Kakkudaş* (Ezc.), *Kokkudaş* (Ezc.), *Tap-pır* (Ks.), *Tümbetti* (Ant.) şeklinde daha birçok çeşitli isimle anılan; oynanma şekli aşağı yukarı aynı olan; bilye şeklinde taşlarla oynanan oyundur. Oyunun kuralları genelde Başkurtlardaki şekil ile benzerlik gösterir. Alınan beş taş havaya atılır, düşen taşlardan biri tekrar havaya atılarak önce birer birer, sonra ikiye, üçer ve dörderli şekilde yerden toplanır. Daha sonra yine sol elin işaret parmağı ve orta parmağı ile bir köprü oluşturulur ve havaya atılan bir taştan geriye kalanlar yine önce birerli sonra ikiye, üçerli ve dörderli şekilde köprüden içeriye geçirilir. Ancak Türkiye'deki şekilde son olarak sol elin orta ve işaret parmağı arasında bir çatal yapılı köprüde olduğu gibi taşlar sırayla çataldan içeriye geçirilir. Oyunun sonu da yine benzerdir; taşlar toplu olarak havaya atılır, elin üstünde tutulur. Yere düşen taşlar da tutulan taşlardan birinin havaya atıldığı anda toplanır, oyun bu şekilde biter. Görüldüğü üzere her iki oyun çesidi birbirleriyle tam bir benzerlik içerisindedir. Oyun ufak tefek farklar gösterse de temel kural taşı yükseğe atınca yere düşürmeden yakalamak ve yerdeki taşları alırken de diğer taşlara dokunmaktır (Özhan 1997: 103-104; Özdemir 2006: 40).

Sonuç

Oyun hem ortak bir kültürden gelen topluluklar arasında hem de çeşitli kültür etkileşimleri sonucu farklı kültürler arasında kimi zaman tamamen

aynı kalarak kimi zaman da değişimler geçirerek yaşamakta ve bir yandan da kültürü gelecek nesle aktarmaya devam etmektedir. Her ne kadar bugün kitle iletişim araçları, bilgisayar ve internet, çocukların bir araya gelerek yan yana, el ele, birebir oynadıkları bu cinsten oyunları olumsuz yönde etkilemişse de bunlar hala yaşamaktadır. Başkurt çocuklarının oynadıkları oyunlarla Türkiye'nin çeşitli yörelerinde oynanan oyunlar da; oynanma şekli ve isimleri itibariyle kimi zaman benzer özellikler gösterirken, kimi zaman da tamamen örtüşmekte veya en azından ufak tefek farklılıklarla büyük oranda benzerlikler arz etmektedir. Oyunlarda söylenen oyun tekerlemelerinde de aynı unsur göze çarpmaktadır. Ortak bir kültür ve dil dairesine mensup olan bu iki Türk halkında kültürün taşıyıcı unsurlarından biri olarak kabul edilebilecek oyunların bu derece aynilik göstermesi şaşırtıcı değildir. Oyunlar geçmişten günümüze nesillerle aktarılırken aynı zamanda ortak kültür değerlerini de aktarmaktadır.

NOTLAR

- 1 munsal: Başkurtların evlerinin yanında yapılandırılan yine küçük bir ev şeklindeki sauna benzeri banyoları.

KAYNAKLAR

- Akalın, Sami L. "Çocuk Oyunları ve Oyun Tekerlemeleri", *Çocuk Edebiyatı Yıllığı*, İstanbul, 1987.
- And, Metin. "Çocuk Oyunlarının Kültürümüzdeki Yeri ve Önemi", *Ulusal Kültür*, Ankara, 1979.
- And, Metin. "Kültürler Kavşağında Oyun ve Oyun Nesnelilerinin Tarihi", *Toplumsal Tarihte Çocuk*, İstanbul, 1994.
- And, Metin. "Geleneksel Kültürde Çocuğun Yeri ve Anlamı", *Çocuk Kültürü, I. Ulusal Çocuk Kültürü Kongresi Bildirileri*, Ankara, 1997.
- And, Metin. *Oyun ve Bügü, Türk Kültüründe Oyun Kavramı*, İstanbul, 2007.
- Arsunar, Ferruh. *Türk Çocuk Oyunlarından Örnekler*, Maarif Vekillliği Yay. Ankara, 1955.
- Bakırcı, Nedim. "Niğde Folklorunda Çocuk Oyunları", *Milli Folklor*, Yıl 19, Sayı 76.
- Baran, Musa. *Çocuk Oyunları*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yay., 1999.

Başal, Handan Asûde. "Geçmiş Yıllarda Türkiye'de Çocuklar Tarafından Oynanan Çocuk Oyunları", *Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, XX (2), 2007.

Başkurt Tilinin Hüzüğü, Moskova, 1993.

Başkurtça-Russa Hüzüklük. (Red. Z. G. Uraksin), Moskova, 1996.

Cengiz, Serpil "Çocuk Oyunlarının Sınıflandırılması", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C. 38, S. 1-2, Ankara, 1998.

Demir, Necati, "Sözlü Türk Kültürünün Boyutları ve İşlevleri", *I. Uluslar arası Türk Dili ve Edebiyatı Sempozyumu Bildirileri*, Isparta, 2008.

Demircioğlu, Yusuf Ziya, *Anadolu'da Eski Çocuk Oyunları*, İstanbul, 1934.

Dilek, İbrahim. "Altaylardan Anadolu'ya Bir Yemek Bir Oyun ve bir Ölüm Geleneği Üzerine", *Prof. Dr. Ahmet B. Ercilasun Armağanı*, Ankara: Akçağ Yay., 2008.

Dönmez, Necati Baykoç. *Oyun Kitabı*, İstanbul: Esin Yay., 1992.

Ersoy, Habibe Yazıcı "Başkurt Türklerinde Nevruz", *Türk Dünyası Nevruz Ansiklopedisi*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yay., 2004.

Galyavtdinov, İ. G. *Başkurt Halık Balalar Uyardarı, Başkirskiye Narodniye Detskiye İgrı*, Ufa, 2002.

Gözyaydn, Nevzat. "Dil, Çocuk ve Oyun", *Türk Dili*, C. XCIII. S. 664, Ankara, 2007.

Habibov, Yusuf -İsmail Sözen. "Anadolu ve Azerbaycan Türklerinin Çocuk Oyunlarının Karşılaştırılması", *Ankara University, Journal of Faculty of Educational Sciences*, Year: 2005, Vol: 39, No: 1.

Huizinga, Johan. *Homo Ludens Oyunun Toplumsal İşlevi Üzerine Bir Deneme*, (Çev. Mehmet Ali Kılıçbay), İstanbul: Ayrıntı Yay., 1995.

İzgilbayev, M.X., E. M. Süleymanov, M. B. *Klastan Tış Ukuw Kitabı 5*, Ufa, 1992.

Kelime, Erdal, Erdal, Gültekin. "Çocuk Oyunlarında Yaratıcılık", *Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 2003, Cilt: XVII, Sayı: 1.

Oğuz, Öcal. "Çocukların "Sayışmaca" Dünyası", *Millî Folklor*, C. 2, Yıl 4, S. 16, Ankara.

Oğuz, Öcal, Petek Ersoy, *Türkiye'de 2004 Yılında Yaşayan Geleneksel Çocuk Oyunları*, Ankara, 2005.

Ömeroğlu, Esra. *Çocuk ve Oyun, Ailede Çocuk Eğitimi*, Ankara: Başbakanlık Aile ve Sosyal Araştırmalar Genel Müdürlüğü Yayını, 2004.

Onal, Mehmet Naci. "Türkçe'nin Eğitimi Ve Öğretiminde Oyun Tekerlemelerinin Yeri Ve Önemi", *Muğla Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Güz, 2002.

Ozbakır, İbrahim. "Geleneksel Türk Çocuk Oyunlarında Fonksiyonel Oyuncu 'Ebe'", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi The Journal of International Social Research Volume 2/6 Winter 2009*.

Özdemir, Nebi. *Türk Çocuk Oyunları I-II*, Ankara: Akçağ Yay., 2006.

Özdoğan, Berka. *Çocuk ve Oyun*, 5.bs., Ankara: Anı Yay., 2000.

Özhan, Mevlüt - Malik Muradoğlu *Türk Cumhuriyetlerinde Çocuk Oyunları*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yay., 1997.

Özhan, Mevlüt. *Türkiye'de Çocuk Oyunları Kültürü*, Ankara, 1997.

Özhan, Mevlüt. *Çocuk Oyun ve Oyuncak Terimleri Sözlüğü*, Ankara, 2005.

Öztelli, Cahit. "Çocuk Oyunlarında Ebe Çıkarma Tekerlemeleri", TFA, 5.C, S.108, (Temmuz 1958).

Paul V, Gump, Sutton-Smith Brian „Çocuk Oyunlarında Ebe'nin Rolü" (Çev. Ahmet Aslan), *Millî Folklor*, Sayı: 67.

Sakaoglu, Yurdanur. *Çocuklara Gençlere Oyunlar ve Eğlenceler*, Ankara, 1980.

KISALTMALAR

Ada. Adana

Ama. Amasya

Ank. Ankara

Ant. Antalya

Ar. Artvin

Ağ. Ağrı

Bil. Bilecik

Bo. Bolu

Brd. Burdur

Brt. Bartın

Byb. Bayburt

Çkl. Çanakkale

Çkr. Çankırı

Çr. Çorum

Dy. Diyarbakır

Dz. Denizli

Ed. Edirne

El. Elazığ

Es. Eskişehir

Ezc. Erzincan

Gm. Gümüşhane

Gr. Giresun

Isp. Isparta

İç. İçel

İst. İstanbul

İz. İzmir

Kmr. Kahramanmaraş

Kn. Konya

Kr. Kars

Krk. Kırklareli

Krm. Karaman

Ks. Kastamonu

Kü. Kütahya

Ky. Kayseri

Mğ. Muğla

Ml. Malatya

Sn. Sinop

Sv. Sivas

Şur. Şanlıurfa

Yz. Yozgat

Zn. Zonguldak